

ФОРМИРАЊЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИХ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА У ЗАПАДНОЈ СРБИЈИ

Немачки напад на Совјетски Савез 22. јуна и ршениост КПЈ да врши своју интернационалистичку дужност убрзавају доношење одлуке о почетку народног устанка

Припреме за оружану борбу половином јуна у западној Србији биле су у пуном обиму. Док су се очекивале одлуке Централног комитета о дизању устанка, народ западне Србије дознао је преко радиоемисија 22. јуна да су у зору тог дана немачки фашистички агресори напали на Совјетски Савез, да су на широком фронту прешли границу и да своја офанзивна дејства развијају са злочиначком упорношћу, убијајући совјетско становништво и рушећи градове и села земље социјализма.

Комунисти и читав народ западне Србије примили су ову вест са узбуђењем. Оно је изазвано надом да ће Совјетски Савез за кратко време скршити фашистичког непријатеља; изазвано је тугом за жртвама које ће дати земља социјализма коју су наши људи волели; изазвано је осећањем поноса што су се спремили да својим снагама узму активног учешћа у тој борби нападом на непријатеља у далекој српској позадини источног фронта. И у свему томе било је јасне сигурности у свој политички и војнички рад.

Немачко-совјетски пакт о ненападању, склопљен августа 1939. године, иако је тумачен разлозима једне посебне политике и тактике, није код народа стварао уверење о својој историјској оправданости. Декларације Комунистичке партије Југославије о фашистичкој опасности и фашистичкој политици поробљавања потврдиле су се 22. јуна, као и све одлуке Комунистичке партије Југославије о потреби учешћа у одбрани земље априла 1941. и о брзом организовању народа широким спровођењем припрема за устанак против окупатора, без обзира на мир на совјетско-немачкој граници базиран на неуверљивом совјетско-немачком пакту о ненападању.

Тако је зору 22. јуна 1941. године народ западне Србије дочекао морално-политички и у великој мери организационо спреман за прелазак на херојску устаничку борбу.

Проглас Централног комитета 22. јуна са директивом о стварању партизанских одреда од већ формираних десетина, и свих осталих становника, војнички и политички припремљених за ору-

жану борбу, врло брзо је спроведен на читавој територији западне Србије, која је, у том часу у великој мери организована, вршила своју националноослободилачку и интернационалистичку дужност.

Немачке тајне припреме против комуниста и свих напредних људи, с наглашавањем Ужица и Чачка у западној Србији

У оквиру тајних немачких припрема за напад на Совјетски Савез, шеф гестапоа Трећег Рајха упутио је строго поверљиву директиву свим установама гестапоа у Немачкој и у окупираним земљама Европе. Директива је упућена четири дана пре напада на Совјетски Савез, 18. јуна. Овом директивом целокупан немачки полицијски апарат у највећој тајности стављен је у стање строге приправности.

Директива гестапоа стигла је и у окупирану Србију. То је била припрема за хапшења, која је у први мах требало да се „ограниче на неопходну меру“, али да се „мора припремити опсежна акција хапшења, како би све установе Гестапоа биле спремне да приступе тој акцији у тренутку када из Берлина добију хитну поруку означену шифром „Интернационала““.

Карактеристично је да су немачки фашисти узели за име документа о прогону комуниста реч интернационала, хтевши тиме и симболично да истакну циљ своје злочиначке активности.

Немачки агресор и у Југославији, као и у осталим окупираним земљама, на тај начин предузео је превентивне мере како би благовремено спречио отпор и акције које је очекивао после напада на Совјетски Савез.

На основу тајне директиве „Интернационала“ немачки државни саветник др Турнер, који се као највиши управни функционер налазио на челу управног штаба немачке окупационе команде у Србији у својству начелника управног штаба, и руководио цивилном окупационом службом у Србији и организовао квислиншки апарат, издао је шефу комесарске управе Милану Аћимовићу 22. јуна поверљиво наређење на основу кога је предузета рација против комуниста. Оно гласи:

„На основу последњих ратних догађаја, молим да се одмах изврше, према ранијем споразуму с Вама, хапшења свих водећих комуниста и да се нареди шефу полиције у Београду да још ноћас изврши хапшење њему познатих комуниста града Београда. Ове особе треба затворити на Ади Циганлији. Доцније, треба, како ове, тако и остале у земљи ухапшене злочиначке елементе и комунисте, спровести у концентрациони логор који Ви, према наређењу, има да организујете. Истовремено постарајте се да се још током ове ноћи похапсе сви борци црвене Шпаније.

„Сем тога, молим да се шефу полиције одмах нареди ово:

„1. Полиција има да уведе поштрену уличну службу. Као што је раније наређено, има се одмах организовати и ноћна полицијска служба.

„2. Шеф полиције треба да изда потребна упутства за нарочито чување јавних зграда, мостова и осталих важних постројења.

„Ради лакшег извршења ових задатака, постараћу се да се из ратног плена одмах стави на располагање српској полицији потребно оружје. Истовремено о овим мерама биће обавештене и немачке трупе с молбом да, у случају потребе, помогну око извршења задатака полиције.

„На крају желим да Вам скренем нарочито пажњу на вароши: Ниш, Крагујевац, Ужице, Чачак и руднике Ртањ, Трепча и Бор.

„Умољавате се за извештај о извршењу“.

Већ сутрадан, 23. јуна, у оквиру ове плански припремане хајке на комунисте и све остале родољубе, немачка управа у окупираној Србији издала је налог о формирању злогласне „специјалне полиције“ при Управи града Београда. Она је била надлежна за сва гоњегва комуниста и представљала је део плана о уништењу сваког оружаног покрета у Србији. У њу, и преко ње у логоре, депортоване су хиљаде грађана, жена и омладинаца из западне Србије.

Нешто доцније, 5. јула, овај план уништења напредних снага Србије, па и западне Србије, заокружен је одлуком окупационих власти о стварању концентрационог логора на Бањици у касарнама бившег осамнаестог пешадијског пука старе југословенске војске. Према тој одлуци, командант логора морао је бити Немац, а шеф логора оно лице које одреди специјална полиција. Избор за шефа логора пао је на злогласног Светозара Вујковића. Њега је именовао Драгомир—Драги Јовановић, квислиншки управник града Београда и председник београдске општине са звањем министра, иначе познати полицијски сарадник хитлеровске Немачке, заврбован да ради за рачун Немаца још пре рата.

За све време трајања рата, ове две окупаторске организације, специјална полиција и логор на Бањици, поред Јасеновца, једног од најстраховитијих концентрационих логора у Југославији, били су зверско оруђе за уништавање припадника народноослободилачког покрета. Стотине хиљада људи, који су се борили у Србији и помагали народноослободилачку борбу, били су мучени у овим полицијским установама, а око осамдесет хиљада их је убијено. Само из западне Србије кроз ова полицијска мучилишта прошле су десетине и десетине хиљада људи, жена и омладинаца, а огроман број њих је погубљен.

Тако су први дани борбе за ослобођење праћени тоталним мерама окупатора и издајничке полиције за беспштедно уништење свих оних који устану на оружје.

Слава бораца западне Србије

Само захваљујући политичкој будности и извршеним припремама, двадесетдругојунска рација против комуниста, шпанских бораца и свих напредних људи, коју су Немци замислили као део борбе против Совјетског Савеза, у западној Србији углавном ни-

је успела, иако је окупатор ставио у приправност читав свој и квислиншки војни и управни апарат. Лов на људе који су се истакли као борбени противници фашизма и поробљавања није донео непријатељу резултате које је очекивао.

Поред полиције, у Србији су стављене у строгу приправност и све посадне војне јединице окупационих дивизија, 704, 714, 717. и 718. Овим дивизијама, као што је речено, немачка врховна команда крајем априла и током маја заменила је оперативне јединице које су 6. априла извршиле напад на Југославију и сломили њену слабу одбрану. Све немачке оперативне јединице из Србије биле су упућене на припремани источни фронт.

Судбина јединица тих немачких дивизија, 704, 714, 717. и 718, јесте да буду прве на удару офанзивних партизанских дејстава, чиме улазе у историју немачког ратовања у другом светском рату као јединице нацистичког царства које су прве истицале белу заставу и повлачиле се после претрпљених пораза.

Све до лета 1941. немачке јединице бележиле су у читавој Европи само успехе. Част бораца западне Србије је да су први забележили победе над дотле непобедивом војском немачког фашизма.

Први партизани у западној Србији

На сам дан немачког напада на Совјетски Савез, 22. јуна, Централни комитет Комунистичке партије Југославије одржава седницу у Београду. Са те седнице Централни комитет упућује југословенским народима проглас с позивом:

»Жуцнуо је судбоносни тренутак. Започела је одсудна битка...

„Пролетери свију земаља Југославије, на своја места, у прве борбене редове . . . спремајте се хитно за последњи и одсудни бој...

„ . . . Поробљени народи Југославије! Ви који стећете под окупаторском чизмом, сви ви који љубите слободу и независност . . . уједините своје снаге против ваших угњетача . . .

„Комунисти Југославије! . . . сместа прилагодите своје организације и њихов рад за тај последњи бој . . . Напред у последњи и одлучни бој за слободу и срећу човечанства!"

Овај борбени позив Комунистичке партије Југославије потицао је из срца народа западне Србије, комуниста посебно, па је примљен као заносан борбени поклич за дизање на устанак, за слободу и независност, против фашистичког окупатора и мрског угњетача.

На дан 27. јуна, на седници Централног комитета Комунистичке партије Југославије, одржаној под председништвом друга Тита, у Београду је образован Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Југославије. За руководиоца Главног штаба изабран је друг Тито. Под овим називом врховна војна команда народноослободилачке и револуционарне оружане борбе решавала је сва војна питања и доносила војне одлуке о народноослободилачком раду до заседања у Столицама, септембра

месеца, када је добила назив Врховни штаб народноослободилачких партизанских одреда Југославије.

Ваљевски народноослободилачки партизански одред је први партизански одред који је формиран у западној Србији.

Партијско руководство ваљевског округа сазнало је за немачки напад на Совјетски Савез после завршеног саветовања Окружног комитета Ваљева, које је одржано у селу Златарићу 22. јуна.

Одмах по сазнању о рату између Немачке и Совјетског Савеза, Окружни комитет хитно издаје упутство да се сви познатији чланови Партије склоне и да се повуку у илегалност, претпостављајући да ће доћи до прогона комуниста на читавом окупираном подручју с обзиром на идеолошки карактер рата који су немачки фашисти дали нападу на земљу социјализма. Тако се већ сутрадан повлаче из градова у села др Милош Пантић, Милорад Милатовић, Милан Китановић, др Ђура Мештеровић, Драгојло Дудић, Жикица Јовановић — Шпанац, Здравко Јовановић и други. Ицак је у Ваљеву остала већина чланова Окружног комитета са секретаром Милосавом Милосављевићем на челу, као и више других истакнутих комуниста. То је учинило да су и после немачког напада на Совјетски Савез, и поред мера предузетих да се многи комунисти, компромитовани код реакционарне и полицијске јавности, склоне, нормално функционисали и обављали све партијске послове и Окружни комитет и Месни комитет Ваљева. Због активности, којој су партијске организације приступиле у правцу одлучних и коначних припрема за дизање устанка, то је било од посебног значаја. Од чланова Окружног и Месног комитета, који су остали у Ваљеву на својим задацима, били су Милка Минић, Милица Павловић, Ратко Васиљевић, Милорад Павловић, Љубомир Петровић — Мингеј, Милица Ножица и други. Нешто доцније, током месеца августа, и они су повучени у одред, осим Милорада Павловића и Ратка Васиљевића, које је окупатор успео да ухвати. Они су стрељани у Ваљеву.

У Азбуковици повлаче се у илегалност учитељи Стеван Милатовић, Чедомир Милосављевић, Александар Јевтић и ситни трговац Драги Андрић, познат под надимком Брка. Они су у вези са др Хербертом Краусом, лекаром у Пецкој, који је као некомпромитован остао у свом месту, али са задатком да прибави војне карте, утврди стање по околним жандармеријским станицама и прибавља санитарски материјал из апотеке у Осечини.

Инструктор Покрајинског комитета Милош Минић обишао је среско повереништво Партије за Колубару, и са члановима повереништва одржао састанак на коме је одлучено да се Милован — Мића Радојевић, Сретен Читаковић, Милош Милићевић и других неколико чланова Партије повуку у илегалност, и да пазе на кретање жандарма који су упућени да хватају и хапсе комунисте.

У Тамнави је истог дана Андрија Мазињанин, секретар среског повереништва, одржао састанак повереништва на коме је прењео одлуке сазетовања у Златарићу. Одлучено је да се Мазињанин и још неколико чланова Партије такође повуку у илегалност.

У Посавотамнави комунисти се повлаче у полуилегалност, међу којима и Живан Димитријевић — Гија.

Тако су спроведене све мере да би се онемогућио ударац Партији који је спремао немачко-квислиншки непријатељ. Ваљевско партијско руководство, и читав партијски кадар, били су припремљени за извршење великог задатка у овим данима.

И већ по подне 25. јуна у Ваљево стиже члан Покрајинског комитета Филип Кљајић. Расположен и весео, при сусрету са секретаром Окружног комитета Милосавом Милосављевићем, пита га:

— Србине, је ли гарда на окупу?

Затим додаје своју познату ведру узречицу:

— Тешко је бити Србин, али славно!

Обавештен да је већина чланова Окружног комитета у граду, Филип Кљајић сазива састанак Окружног комитета коме присуствује и делегат Покрајинског комитета Милош Минић. Овај историјски састанак од 25. јуна 1941. године у Ваљеву, одржан је у кући Зоре Ристивојевић, у Улици кнеза Јовице број 2. Одмах по отварању састанка добио је реч Филип Кљајић и изговорио следеће историјске речи:

— Доносим вам, другови, радосну вест. Централни комитет наше Партије одлучио је да се дигне устанак против окупатора и петоколонаша, издајника наше земље. Под руководством Комунистичке партије Југославије и генералног секретара Партије друга Тита устанак ће се водити до потпуног истеривања окупатора из наше земље. У ваљевском крају треба формирати Ваљевски народноослободилачки партизански одред и одредити Интаб одреда у коме треба да буду командант, политички комесар и заменик команданта.

Импресионирани историјским значајем догађаја, чланови Окружног комитета поздрављају одлуку Партије о дизању устанка и доносе одлуку о формирању Ваљевског народноослободилачког партизанског одреда. За команданта одреда изабран је Здравко Јовановић, активни наредник старе југословенске војске, члан Партије од 1938. године, родом из села Осладића, за политичког комесара Милосав Милосављевић, радник, секретар Окружног комитета, члан Партије од 1934. године; и за заменика команданта одреда Рајко Михаиловић, земљорадник из села Бањана, члан Партије од 1940. године.

Окружни комитет на овој седници одлучио је и да се одмах приступи организовању чета које ће бројати по педесет два борца, урачунавајући командира и политичког комесара. Чете организовати на начин који ће омогућити њихову пуну покретљивост и способност за брзе акције и за маневрисање на ширем подручју. Одмах пошто се формирају чете, приступити нападима на непријатеља и рушити све објекте који му служе. Акцијама приступити пре него што чете буду формиране у пуном саставу.

Окружни комитет још је одлучио да се преко партијских ћелија у градовима и селима изда директива за дизање устанка, а у чете да ступе комунисти, у првом реду они који су компромитовани и били принуђени да пређу у илегалност.

Поносио што су донели одлуке о ступању у оружану борбу против непријатеља, чланови Окружног комитета одмах су приступили спровођењу плана последњих припрема и решавању многобројних питања која су пратила отпочињање устаничке борбе. Упућени су курири на читаву територију округа, бирани најоданији људи за језгро новоформираних чета или одређивани за позадински рад како би се обезбедило снабдевање мобилисаног људства оружјем, храном, одећом, лековима и осталим потребама. Организација свих послова функционисала је правилно, јер је била добро ггрипремљена.

Већ 28. Јуна, три дана пошто је донесена одлука о формирању Ваљевског партизанског одреда, одржан је први састанак штаба одреда на коме је разрађен план организационог устројства чета.

У првом саставу Ваљевског партизанског одреда биле су четири партизанске чете: Колубарска, која је обухватала подручје колубарског и део качерског среза (Мионица и ЈБиг), као и источни део ваљевског среза; Тамнавска, за територију тамнавског среза; Подгорска, за територију посавамнавског и део подгорског среза; и Рађевска, за територију азбуковачког, рађевског и део подгорског среза.

На састанку штаба расправљано је и о командном кадру чета.

Према одлуци Окружног комитета и штаба одреда, за командира Колубарске чете одређен је Раде Јокић, банкарски чиновник из Београда, али до његовог доласка у одред да га замењује Раша Спасојевић, подофицир старе југословенске војске, а за политичког комесара Драгојло Дудић, члан Окружног комитета. У Тамнавској чети за командира одређен је Милош Дудић, бивши активни потпоручник старе југословенске војске, а за политичког комесара Андрија Мазинанин, опанчарски радник са Уба и секретар Среског повереништва Партије. У Рађевској чети је за командира одређен Никола Андрић, бивши активни подосјшцир југословенске војске, а за политичког комесара Живорад — Жикица Јовановић — Шпанац, новинар. За командира Подгорске чете изабран је Војин Софронић, бивши артилеријски поднаредник, а за политичког комесара Милорад Милатовић, судски приправник из Ваљева, члан Окружног комитета.

Стварањем Ваљевског партизанског одреда изван број чланова Окружног комитета прима нове дужности (Милосав Милосављевић, Драгојло Дудић, Милорад Милатовић, Миливоје Радосављевић, који је постављен за курира између штаба Ваљевског партизанског одреда и Главног штаба у Београду), због чега долази до измена у чланству Окружног комитета.

Нови Окружни комитет био је у следећем саставу: секретар Обрад Стефановић, чланови Милка Минић, Милица — Дара Павловић, Милан Китановић и Милорад Павловић.

Од 171 члана Партије, кандидата за члана Партије и чланова СКОЈ-а, у одред је одмах ступило 114, што је довело до престанка рада осамнаест партијских ћелија, међу којима и неких партијских ћелија у самом Ваљеву. Ово је ослабило позадинску

активности међу широким народним масама, што се доцније, развојем догађаја, осетило.

Прва оружана група Колубарске чете састала се последњих дана јуна у селу Бујачићу, у шуми званој Осоје. На састанку ове прве оружане групе Ваљевског одреда били су Милосав Милосављевић, Драгојло Дудић, Софија Станишић, Миливоје Радосављевић, студент, Миодраг Татовић, подофицир, Сава Станишић, правник, Срећко Милићевић, земљорадник, Драгослав Продановић, земљорадник из Клинаца, и Матија Павићевић, студент. Комесар Милосављевић тада је рекао:

— Ми комунисти треба да будемо пример у борби, јер је Партија на себе узела велику и историјску улогу у нашем устанку!

Комесар одреда Милосав Милосављевић потом је саопштио на овом скупу одлуку о формирању Ваљевског партизанског одреда и чета, састав штаба одреда и одлуку о формирању Колубарске партизанске чете, као и састав штаба чете. Затим је говорио о политичком и волном значају устанка, па је размотрено питање омасовљења чете, у којој су била по социјалном саставу два радника, четири интелектуалца, два земљорадника и два подофицира. Група је била наоружана са четири револвера, пет пушака и три бомбе. У циљу повећања броја бораца и прикупљања оружја група је упућена у разна места Колубаре и Качера.

Тамнавска партизанска чета формирана је 30. јуна на једној ливади код колибе Јанка Кусуровића у селу Бањанима. На првом скупу било је 20 бораца. У овој групи били су Андрија Мазињанин, Рајко Михаиловић, Јанко Кусуровић, Јован Дражић, радник из Бањана, и други. Група је од наоружања имала четири пушке, три револвера, један неисправан митраљез марке „Шоша“ и неколико бомби. У групи је било осам чланова Партије. Пошто још није био стигао именовани командир чете Милош Дудић, то је Мазињанин примио дужност и војног и политичког руковођења у јединици.

Рађевска партизанска чета је формирана 2. јула у Осладићу. У селу Гуњацима 3. јула одржан је у згради основне школе састанак партијске ћелије Пецке, којој су припадали чланови Партије из Пецке, Гуњака и Бастава. Састанку су присуствовали др Милош Пантић и Жикица Јовановић, познати политички радници у ваљевском крају.

Првом састанку Рађевске партизанске чете присуствовало је осам бораца. Жикица Јовановић саопштио је борцима одлуку Окружног комитета и штаба одреда којом је он именован за политичког комесара чете, али ће вршити и дужност командира до доласка Николе Андрића, који је одсутан због болести. Пошто именовани командир Андрић дуже времена није могао да ступи на дужност, то је, нешто доцније, за командира постављен Милош Дудић.

Група је била наоружана са пет пушака, једним неисправним пушкомитраљезом, два револвера и неколико бомби.

Подгорска партизанска чета формирана је 11. јула увече у једној шуми Прн>авора, у близини Коцељева. Прва чета имала је 15 бораца.

Чачански народноослободилачки партизански одред „Др Драгиша Мишовић“ је други партизански одред који је формиран у западној Србији.

Партијска одлука о дизању устанка хт формирању штаба одреда, донесена неутврђеног датума почетком јула, саопштена је на скупу командног састава одреда одржаном 6. јула 1941. године у селу Атеници, и тај дан узима се као дан стварања Чачанског народноослободилачког партизанског одреда „Др Драгиша Мишовић.“

Одред је добио име по др Драгиши Мишовићу, члану Покрајинског комитета за Србију, истакнутом комунистичком борцу и револуционару, врло популарном у читавом чачанском крају. Док је био под истрагом у Београду, где се налазио у затвору, њему су полицијски иследници нанели смртоносне повреде по глави којима је подлегао. Ово убиство изазвало је револт. Његова сахрана у јануару 1939. године у Чачку била је моћна демонстрација десетина хиљада радника и других грађана из свих крајева земље против режима насиља.

Проглас Централног комитета од 22. јуна с позивом на свеопшти народни устанак био је коначан сигнал за устанак у овом крају. Већ истог дана, када је извршен напад Немачке на Совјетски Савез, 22. јуна увече, Окружни комитет одржао је састанак у парку крај градског бедема. Састанку су присуствовали чланови Окружног комитета, који су се тада нашли у Чачку, и још неки руководећи комунисти из месне организације. Међу присутнима били су Ратко Митровић, Милорад — Миле Станишић, Милан — Бата Јанковић, Мирослав Матијевић и Лаза Лазић.

Расправљано је о насталој ситуацији. Комитет је исте вечери преко своје организоване обавештајне службе дознао да је у полицији спремљен списак о хапшењу комуниста у току ноћи, и то њих 72, из Чачка и околине, а на основу наређења комесаријата за унутрашње послове Милана Аћимовића из Београда. Стога је израђен распоред да се најхитније обавесте сви Јвуди предвиђени за хапшење и да се позову да напусте своје куће и град, и да пређу у илегалност.

У току ноћи обавештени су сви који су били на списку за хапшење. Склонили су се на сигурнија места, већином у околна села. Само њих неколико нису се одазвали позиву за бекство, надајући се да непријатељ неће бити ефикасан. Због тога су сви они похапшени и убрзо стрељани. Жртве заблуде о неефикасности непријатеља били су Александар Ћурчић, адвокат, иначе познати стари комуниста, Давид Нафтали, професор, Ранисав Благојевић, абација, и Милош Милошевић, столарски радник.

Поред њих, полиција је похапсила и друга лица, укупно 42, међу којима је било и чланова Партије и СКОЈ-а. Али они су, пошто нису били познати полицији као припадници револуционарног покрета, пуштени.

На тај начин полицијска рација у Чачку није постигла очекивани успех. У наредби коју је др Турнер, шеф окупационе цивилне управе у Србији, издао квислингу Милану Аћимовићу 22. јуна о хапшењу комуниста и осталих родољуба, из западне Срби-

је нарочито су наглашени Чачак и Ужице. Вероватно је због тога Аћимовић после неуспеха полицијске рације у Чачку упутио полицијског инспектора Петра Куновчића да испита узроке неуспеха, да провери рад полицијских органа на лицу места, да их укори због неуспеха и покуша да исправи њихове грешке.

На основу одлука Окружног комитета, донесених на састанку одржаном 22. јуна, комунисти су, преласком у илегалност, развили живу пропагандну акцију и обавештавали народ о новим догађајима. Партијска техника у Јездини одштампала је неколико легака. У једном од њих, од 2. јула, упућује се позив народу за борбу и жигоше издајничка улога домаће полиције, а снагама немачке оружане силе прети уништење ратом у коме већ учествује читав слободољубива Европа.

Крајем јуна, или почетком јула, у чачански округ долазе инструкторт Покрајинског комитета Бранко Крсмановић и Милан Мијалковић — Чича, који су пренели директиве о формирању одреда и о оружаном борби. Мијалковић је потом отпутовао у ужички округ, а Бранко Крсмановић присуствовао је састанку Окружног комитета на коме је почетком јула донесена одлука о стварању одреда. Састанку су присуствовали, поред чланова Окружног комитета, и истакнути комунисти из округа.

Одлучено је да се формира Чачански народноослободилачки партизански одред и да носи име истакнутог револуционара др Мишовића. Одред ће имати чете, које ће се организовати по срезовима који припадају подручју Окружног комитета Чачка.

Делегат Крсмановић на том састанку говорио је о улози и задацима одреда који треба створити на широј народној основи, и о политичкој ситуацији. Одред ће имати ослободилачки карактер и треба да поведе читав народ у борбу.

За команданта Чачанског народноослободилачког партизанског одреда „др Драгиша Мишовић“ изабран је Момчило Радосављевић — Моле; за заменика команданта Радован Јовановић, радник из Прељине, секретар Среског комитета среза љубићког; за политичког комесара Ратко Митровић, студент из Чачка, организациони секретар Окружног комитета, дотле партијски задужен за војне послове у комитету; и за заменика политичког комесара Лаза Лазић, радник. За санитетског руководиоца у штабу одреда одређен је др Момчило Катанић, лекар, а за интенданта, нешто доцније, Ђорђе Томашевић.

Први састанак штаба одреда, који је изабран на састанку Окружног комитета у присуству делегата Покрајинског комитета Бранка Крсмановића, одржан је 6. јула у Атеници, крај Чачка, у кући Десимира Васиљевића.

Већ 4. јула чланови среског комитета Горњег Милановца, Драгана Николић, кројачки радник из села Велеречја, и Јованка РадојБић и Јелена Поповић, наставнице гимназије у Горњем Милановцу, обавестили су учитеља Бранка Ракића да је донесена одлука о дизању устанка и формирању одреда и чета на територији чачанског округа, и да је он именован за командира Таковске чете. Саопштено му је да треба да отпутује у село Атеницу, где ће се на састанку, заказаном за 6. јул, и формално спровести одлука

о именовану командног састава одреда и чета. Ракић је стога 5. јула отпутовао у Чачак, и, преко партијских веза, у одређено време, 6. јула, стигао у кућу Васиљевића, у село Атеницу.

Овом састанку у Атеници присуствовало је око дванаест лица. Поред Ракића, састанку су присуствовали и остали чланови руководства чета. Саопштена је одлука Партије о оружаном устанку и објављена имена чланова штаба одреда и командног састава чета. Састанак је трајао нешто више од једног часа, после чега је командант одреда Момчило Радосављевић командирима чета пренео директиву Партије о мобилизацији бораца.

За командира чете трнавског среза изабран је Милутин Стојић, земљорадник; за командира чете љубићког среза Миленко Никшић, трговац; за командира чете таковског среза Бранко Ракић, учитељ; и за командира чете драгачевског среза Радомир Прелић, службеник из Гуче.

На састанку у Атеници утврђени су и датуми формирања чета по срезovima. Учесници у раду састанка после завршеног рада отишли су сваки на своју територију у циљу окупљања људства, образована чета према утврђеном плану и спровођења осталих уставних одлука Комунистичке партије.

Када је заседао формиран штаб Чачанског народноослободилачког партизанског одреда 6. јула 1941, у илегалству се налазило преко сто комуниста и других антифашистичких бораца.

Бранко Крсмановић одржао је са штабом одреда још један састанак на коме су решавана текућа организациона питања и подељене дужности при извршавању првих постављених задатака. Поред осталог, утврђено је да извесно време дужност политичког комесара одреда врши заменик Лаза Лазић, пошто је комесар Ратко Митровић морао углавном бити на специјалном партијском задатку у Драгачеву. Тај посао га је везивао скоро два месеца.

Остављена у Југославији после слома старе државе, у априлу, радиостаница, којом се одржавала веза са Москвом, доспела је преко Ратка Митровића у руке Партије, и он је обезбеђивао њен рад у доњем Драгачеву, у селу Дучаловићима, под самим врхом планине Овчар. Ту дужност само је повремено могао да прекида, и вршио ју је све док је није предао професору Павлу Савићу, кога је Централни комитет упутио у Драгачево са задатком да прими ову радиостаницу и да се стара о њеном функционисању. Доцније, ова радиостаница пренесена је у рудник антимона Јаса да би се акумулатори напајали струјом, а онда у ослобођени Чачак, па, другом половином октобра, у Ужице. Ову станицу обезбеђивали су борци Драгачевског батаљона. Потом је стално била при Врховном штабу до Дрвара, када је пала непријатељу у руке, 25. маја 1944. године, приликом немачког десанта.

На територији читавог чачанског округа руководство покрета предузело је широке мере с циљем да се обавештава народ о стварању одреда и дизању устанка, и да се позивају борци. Већ 7. јула Милан Јанковић — Бата и Милић Бугарчић упућени су на планину Јелицу, код манастира Стјеника, где се одржавао традиционални народни сабор, да обавесте народ о оружаном покрету. На збору у Стјенику говорио је Бата Јанковић, позивајући народ

н
г.о:
с
и

н

д

о

л

н

С

р

р

в

в

р

к

Р

Р

т

г

г

з

2

т

{

J

J

J

I

,

J

.

с

| • »

с

]

с

А

J

на устанак против окупатора, а Милић Бугарчић прочитао је проглас Централног комитета о свеопштој народној борби за слободу.

Тих дана у свима срезovima округа извршене су организационе припреме за дизање устанка. Партијске организације донеле су одлуку, у смислу опште директиве, који комунисти треба да иду у чете, а који остају на позадинском политичком раду.

Формирање чета требало је да се изврши скоро једновремено, у року од неколико дана.

Састанку бораца са територије трнавског среза, који је одржан у Стјенику ноћу 10. јула, присуствовали су и чланови штаба одреда. На овом састанку формиране су две чете, и то Трнавска партизанска чета, с командиром Милутином Стојићем, земљорадником, и политичким комесаром Муrolубом Нешковићем, и Слатинска партизанска чета, којој је за командира изабран Андрија Перуничкић, земљорадник, а за политичког комесара Милорад Мацаревић, радник. На састанку борци су одушевљено прихватили одлуку Окружног комитета да чачански одред носи име великог радничког борца др Драгише Мишовића. Командант одреда Радосављевић говорио је о војно-политичком стању у свету и код нас, и рекао да се устанак подиже у чигавој Југославији, и да српски народ не сме чекати да га други ослободи. Изјавио је да се на челу борбе народа Југославије налази Комунистичка партија и да се народ не може ослонити у овим историјским данима на грађанске партије, чији су вођи углавном напустили земљу, или су постали лојални према окупатору.

Са политичким комесарима чета одржао је састанак Лаза Лазичић, заменик комесара одреда. Размотрени су најважнији задаци комуниста. Комесарима је стављено у задатак да раде на идеолошком уздизању комуниста у јединицама, као и свих осталих бораца, да одржавају блиски додир с народом и да свуда и на сваком месту тумаче ситуацију насталу стварањем устаничких оружаних јединица.

Из Стјеника Слатинска партизанска чета упутила се на свој терен, задржавши се у Слатинској Бањи, а Трнавска прешла је на логоровање и обуку бораца у планински део села Тржаве, код историјске трнавске цркве, где је 1814. године Хаџи-Продан Глигоријевић дигао буну против Турака.

Таковска партизанска чета формирана је у суботу 11. јула на месту званом Јоковића поток у селу Брезна, у таквоском срезу. На састанку Среског комитета среза таковског, одржаном 8. јула у згради основне школе у Сврачковцима, одлучено је, на основу закључака Окружног комитета и хитаба одреда, да се спроведе формирање Таковске партизанске чете, којој је за командира одређен Бранко Ракић, а за комесара Миливоје Ђилас, студент. За заменика командира одређен је Костадин Лукић, земљорадник, а за заменика политичког комесара Исаило Тодоровић. Именовани су и водници у четама (Тадија Андрић, Момир — Моша Тешић и Радисав Јанићијевић, звани Раде Бомба, сви активни подофицири старе југословенске војске, сви чланови Комунистичке партије. Андрић и Јанићијевић били су на служби у гарди, а Тешић у морнарици).

Комунисти, као и остали борци предвиђени за ступање у партизанску чету, били су 11. јула на месту састанка у Јоковића потоку. После формирања чете отишли су у село Леушиће. Чета је при формирању имала 37 бораца.

Штаб одреда обишао је борце Таковске чете у њиховом логору 16. јула. Живот у логору био је организован по војничком начину. Пошто је штаб одреда извршио смотру на месту званом Кремен, где се налазио логор, одржан је народни збор у леушићкој школи. На збору су говорили командант одреда Радосављевић, лекар одреда др Катанић и командир чете Ракић.

У овим првим данима логорског живота и припрема за акције, одржан је велики народни збор у Прањанима 20. јула, коме је присуствовало две хиљаде људи. Партизанска патрола, која је обезбеђивала пут од Горњег Милановца ка Прањанима, ухватила је два жандарма, које је командир после саслушања пустио.

Драгачевске партизанске чете формиране су 13. јула на планини Јелици на месту званом Здрављак.

Већ у току припрема за устанак, Окружни комитет упутио је у Драгачево Милана Јанковића — Бату, студента, и Ранка Врељанског, радника, да помогну партијској организацији Драгачева у спровођењу припрема за оружану борбу.

Среска партијска конференција, на којој је донесена одлука о формирању Драгачевске партизанске чете, одржана је једне вечери (вероватно 9. јула) у кући Милића Бугарчића у Гучи. Конференцији су присуствовали делегати свих партијских ћелија из Драгачева, осим вировске, која је, услед административне реорганизације, припојена ужичкој партијској организацији. Конференција је почела увече. Са члановима среског руководства на окупу је било укупно 15 комуниста. Пред почетак састанка стигао је политички комесар одреда Ратко Митровић, који је руководио конференцијом. Упознао је комунисте Драгачева са одлукама о стварању одреда и формирању штаба, о стварању Драгачевске партизанске чете, о политичкој ситуацији и улози комуниста у одсудној борби коју је водила Партија.

После тога донесена је одлука о формирању чете и решено ко ће од комуниста бити упућен у чету, а ко ће остати на позадинском раду. Поред других, одлучено је да остану у срезу на партијском раду Милић Бугарчић, Ратко Шибинац и Јеремија Јечменић, а сви остали комунисти Драгачева да ступе у одред.

Четири дана доцније, 13. јула, комунисти су, заједно са већим бројем симпатизера Партије, одржали састанак на Здрављаку, на планини Јелици, на коме је говорио Бата Јанковић, и где су формиране две партизанске чете.

Формирање Љубићке партизанске чете „Танаско Рајић“ извршено је, вероватно 13. јула, у селу Остри. Име је добила по љубићком јунаку из другог српског устанка Танаску Рајићу.

Прва група партизана љубићког среза скупила се 11. јула на планини Рожњу, петнаест километара северно од Чачка. Било их је око 40 на окупу. Командир те прве групе био је Миленко Никшић, а водници Средоје Урошевић, учитељ, и Славко Крупеш, студент. После једнодневног боравка на Рожњу, група је прешла

у Горњу Трепчу, на место звано Крмењача, где је 13. јула стигао командант одреда са члановима штаба. Лекар др Катанић извршио је преглед бораца, па је штаб одреда са првим љубићким борцима кренуо преко Вујетинаца у Острву, где су тога дана формиране чете по територијалном принципу.

Љубићки срез имао је већ 15. јула четири партизанске чете. У Првој партизанској чети су борци из Пријевора, Рожаца и Трбушана, командир чете је Миленко Никшић; у Другој партизанској чети су борци из Милићеваца, Ракове, Соколића и Брђана, командир чете је Славко Крупеж; у Трећој партизанској чети су борци из Прељине, Прислонице, Доње и Горње Трепче, Остре, Мојсића и Станчића, командир чете је Средоје Урошевић; и у Четвртој партизанској чети су борци из Мрчајеваца, Доње Горевнице, Бечња, Бреснице и Катрге, командир чете је Новак Лукић, земљорадник из Доње Горевнице. За организациони успех ове чете највише заслуга имао је Радиша Поштић.

Из Остре су чете отишле свака на свој терен са задатком да окупљају нове борце и обавештавају народ о почетку борбе.

Половином месеца јула, када је завршено формирање чета, Чачански народноослободилачки партизански одред имао је око 400 бораца. Тај број непрекидно је растао, тако да је током месеца октобра имао преко 4.000 бораца и других припадника и био један од највећих у Србији, поред Ваљевског одреда.

Логорски живот бораца испуњен је обуком и идеолошким радом. Унутрашњи живот појединих чета текао је у другарској солидарности. Колективни начин живота учинио је да су борци неких чета одлучивали о колективизацији новца и расположиве хране. То су први спровели борци Таковскг партизанске чете.

Командир Трнавске чете Милутин Стојић, у свом дневнику, забележио је овакав дневни распоред рада чете из првих дана логорског живота: Устајање у 6 часова; у 7 часова чета је спремна за обуку; за време доручка пева се Интернационала; између 8 и 9 часова вежбе пушком; један час читање политичке литературе; пола часа учења борбених песама; по подне политичко предавање, војно предавање о стражама и другим војним службама, настава гађања итд.

Упоредо с обуком и политичким радом у четама, известај број бораца увек је одређиван да помаже у сезонским радовима сеоским домаћинствима из којих су људи ступили у партизане или су били у ратном заробљеништву. Помагано је и оним домаћинствима која иначе нису имала способне радне снаге.

За наоружање бораца употребљено је раније сакупљено оружје, муниција и бомбе. Чете су имале и митраљезе.

Ужички народноослободилачки партизански одред „Димитрије Туцовић“ основан је 7. јула на састанку Окружног комитета на месту званом Абација код Титовог Ужица. Састанку је присуствовао Милан Мијалковић — Чича, инструктор Покрајинског комитета, а стигао је и Бранко Крсмановић, који се пре тога налазио на територији чачанског округа са задатком да помогне организовање Чачанског народноослободилачког партизанског одреда.

Ноћу између 22. и 23. јуна Немци и полиција упадали су у станове комуниста с циљем да их похapse. На списку за хапшење било је 26 чланова Партије и симпатизера. Међутим, овај списак доспео је благовремено у руке чланова Окружног комитета, који су успели на време да обавесте све партијске ћелије о рацији. Тако је избегнута катастрофа која је могла да омете рад Партије у ужичком крају, пошто се на полицијском списку за хапшење налазио руководећи партијски кадар ужичког округа. Немци и полиција у току ноћне рације ухватили су ипак три лица, и то Цвету Дабић, радницу, Драгољуба Веселиновића и Драгог Митровића.

Чланови Партије који су напустили град склонили су се у околна села код комуниста и симпатизера, где су развили пуну политичку активност у припремању устанка. Тежиште је било на политичком објашњавању настале ситуације и прикупљању оружја и муниције. Сав народ је врло срдечно примио илегалце, помагао их и чувао од организоване полицијске хајке. Народ је са запрепашћењем примао чињеницу да домаћа полиција хапси синове ужичког краја да би их предавала Немцима на мучење и убијање.

Ако није успела у Ужицу, полиција је препадом ухапсила секретара Среског комитета Пожеге Драгољуба Ђорђевића, кога су Немци доцније, у августу, стрељали у Скели код Обреновца на Сави у масовном убијању комуниста и других патриота, као одмазду због погибије припадника немачке оружане силе. На место Ђорђевића за секретара је потом домао Крста Пајић. Огорчени због неуспеха рације у Ужицу, а и у Пожеги, Немци и квислиншка полиција хапсили су родитеље, браћу и децу комуниста, држећи их у затовру као таоце. У Пожеги су за одбеглим Љубом Мићићем и Јованом Стаматовићем упутили потернице. Партијска организација села Годовика, међутим, организовала је избављање ухапшених. Њима је дотурен алат у затвор и саопштен дан када треба да провале и избегну у слободу. Они су у томе 20. јула и успели.

После изласка комуниста из Ужица, 23. јуна, организоване су политичке групе које су биле задужене за рад у појединим селима. ужичког среза (за село Буар одређени су Радомир Совровић и Илија Гезовић, за село Каран Миодраг Аврамовић, за Пониковицу Сретен Пенезић и Војко Петровић, за Севојну Вукола Дабић и Вито Пантовић). Поједини истакнутији комунисти упућени су у срезове као помоћ партијским организацијама (у рачански срез Душан Вишић и Драган Павловић, у златиборски срез Добрило Нетровић, Слободан Пенезић и Љубодраг Ђурић, итд.).

Истовремено, у ужичком крају су формиране борбене групе, и то како у граду тако и на територији целог округа, са задатком да врше диверзантске акције. Ове групе су кидале телефонске и телеграфске жице, стављале шећер у бензин, туцаним стаклом и песком посипале осовине вагона, разоружавале жандарме и прикупљале оружје и муницију, санитарски материјал, одело, обућу итд.

На састаику Окружног комитета 7. јула, у месту званом Абаџија, у присуству инструктора Покрајинског комитета за Србију Мијалковића — Чиче и Крсмановића, на коме су били руководиоци ужичке партијске организације Желимир Ђурић, Милинко Кушић, Добривоје Видић, Вукола Дабић, Јеврем Поповић, Витомир Пантовић и други, констатовано је да су партијске организације ужичке територије створиле услове за почетак устанка. После тога донесена је одлука о стварању Ужичког народноослободилачког партизанског одреда, коме је дато име највећег револуционара Србије из почетка овога века и једног од оснивача Српске социјалдемократске странке, Димитрија Туцовића, родом из села Гостшва, златиборског среза, **ужичког** округа.

За команданта одреда изабран је Петар Стамболић, који се тада као инструктор Покрајинског комитета налазио с партијским задатком у Поморављу, а чија је партијска активност у предратном периоду била у великој мери везана за читаву западну Србију, па и Ужице. За заменика команданта изабран је Јеврем Поповић, металски радник, а за политичког комесара Милинко Кушић, студент, који је због своје револуционарне делатности био две године на робији у Сремској Митровици. За заменика комесара изабран је секретар Окружног комитета Желимир Ђурић.

На овом састанку одлучено је да одред у свом саставу има седам чета, то јест да се за територију сваког среза подручне територије Окружног комитета Ужица формира посебна чета. Предвиђене чете су: ужичка, пожешка, ариљска, ивањичка, рачанска, златиборска и Идрногорска (Косјерић).

Инструктори Покрајинског комитета Мијалковић и Крсмановић образложили су да сложен процес стварања чета захтева пуну активност комуниста. Услови за успех плана стварања чета су, поред политичког рада са широком масом народа, и ефикасност и успеси акција које ће вршити наоружане групе. Са оружаним акцијама треба одмах почети.

На територији округа већ су постојале групе комуниста, избеглих после рације, и других активиста. Предвиђено је да оне буду језгро будућих чета по срезовима и да се око њих изврши даље окупљање бораца.

На територији ужичког округа у то време биле су знатне непријатељске снаге. Немци су имали око 1.000 војника, а на располагању им је био целокупан полицијски апарат и жандармерија старе Југославије. Сматрајући те снаге недовољним за обезбеђење своје окупације, Немци су, нешто доцније, током августа, довели из Санџака, са Косова и из Метохије, око 200 Албанаца фашистичких припадника, које су наоружали и користили у борбама против ослободилачког покрета народа ужичког краја.

Број жандармеријских станица и жандарма у ужичком округу био је повећан и из разлога што су многи жандарми дошли из крајева који су припали такозваној Независној Држави Хрватској и бугарској окупационој управи у Македонији и у југоисточној Србији. Тако се на ужичкој територији нашло око 300 жандарма који су били у служби Немаца, па се на територији ужичког округа у периоду покретања ослободилачке борбе укупно нала-

зило око хиљаду и по добро наоружааних немачких и кваслиншких војника.

Крајем месеца јула Окружни комитет Ужица донео је одлуку о окупљању припремљеног људства у чете и о формирању предвиђених чета. Срески комитети извршили су потребне припреме, тако да су, изузев златиборске и црногорске (косјерићке) чете, све остале крајем јула и почетком августа биле организоване. У одређено време на зборним местима били су сви позвани комунисти, скојевци и симпатизери Комунистичке партије.

Прва и Друга ужичка партизанска чета формиране су 28. јула.

Прва чета формирана је на месту званом Татинац, изнад самог Ужица. Одабрани људи стигли су на одређено збориште већ у току 27. јула. Чета је добила име „Радоје Марић“, по радничком борцу кога су пред рат у демонстрацијама убили жандарми у Ужицу. Пред постројеним борцима чете саопштено је изабрано руководство чете. Командир је Витомир Пантовић, металски радник, а пошто је неколико дана доцније у чету ступио Слобдан Секулић, поручник старе југословенске војске, то је он изабран за командира, а Пантовић за његовог заменика (доцније био је командир Ацо Вучковић, студент). За комесара чете изабран је Владан Росић, обућарски радник, док је, нешто доцније, за заменика комесара чете изабран Алекса Дејовић, металски радник.

У првом строју чете била су 22 бораца. Већина бораца били су радници. Међу њима шест чланова Партије. Од наоружања чета је имала 12 пушака, један митраљез, два пиштоља и неколико ручних бомби. Истога дана када је формирана чета, борци су организовали привремени логор, у коме је отпочео логорски живот уз политички рад, пропагирање борбе међу народом у околини и окупљање бораца и оружја.

Борци чете положили су заклетву која је не само била израз свести партизана о дужностима и о улози у ослободилачком рату, већ и израз војничке дисциплине и другарског пожртвовања.

У овом логору чета је остала до 3. августа, када се пребацила на склонитије место.

Друга ужичка партизанска чета формирана је истог дана када и Прва, на месту званом Јасиковац, у селу Буару. Чета је добила име револуционара из ужичког краја, „Милош Марковић“. На зборном месту налазило се око 30 бораца, делом омладинаца, али углавном радника из Ужица, који су се окупили већ претходног дана, 27. јула. Одмах по формирању, чета је положила заклетву у присуству секретара Окружног комитета Желимира Ђурића. Чета је имала, поред пушака, и један пушкомитраљез. За командира чете изабран је Војко Петровић, обућарски радник, за комесара Вукола Дабић, радник, за заменика командира Миливоје Којадиновић, и за заменика комесара Радомир Совровић, радник.

Чета је логоровала у Јасиковцу, вргнећи војну обуку и одржавајући политичку наставу.

На састанку Среског комитета пожешког среза одржаном у Горобиљу, размотрене су могућности деловања партизанских че-

га на пожешком терену. После обимно спроведених припрема и агитације у народу, приступило се формирању чете од одабраних људи.

Чета је формирана 28. јула на Благају изнад села Годовика, где је било одређено зборно место. Тога дана окупило се 26 бораца, који су, углавном, били чланови Партије. За командира чете изабран је Велимир Мићић, учитељ, за заменика командира Ратомир Станић, за политичког комесара чете Аћим Ивановић, земљорадник, а за заменика комесара Јован Стаматовић, радник. Чета је имала два вода, којима су командовали Влада Николић и Миленко Никитовић. Борци су положили заклетву. Логор је уређен на војнички начин. За електрификацију логора коришћени су заплењени агрегати на ратном аеродрому старе југословенске војске код Пожеге. Чета је имала довољно пушака, два пушкомитраљеца, извесну количину авионских бомби и радио-апарат.

Припреме на формирању Ариљске партизанске чете убрзо су спроведене под руководством секретара Среског комитета ариљског среза Стевана Чоловића. Одлука о формирању чете донесена је на састанку Среског комитета одржаном 27. јула, коме су присуствовали Милан Мијалковић — Чича и Милинко Кушић.

Ариљска партизанска чета формирана је 31. јула на Малом Острешу, код села Гривске. Имала је око 50 бораца, међу којима је била и једна другарица. За командира чете изабран је Милосав Вујовић, судски приправник, за заменика командира Војислав Пајић, радник, за комесара Стеван Чоловић, радник, и за заменика комесара Недељко Вукотић, радник. Сви борци чете имали су пушке. Чета је имала и један пушкомитраљез и довољну количину бомби. Сутрадан по формирању, чета је положила заклетву пред члановима команде одреда, Милинком Кушићем и Јевремом Поповићем.

Логор чете организован је на самом врху Остреша. На високом јарболу лепршала се српска тробојка.

Три борца из чете одређена су на терен са задатком да одржавају зборове и конференције по селима и да припремају храну за борце.

За време логоровања одржавана су политичка предавања и читана политичка литература. Комесар Чоловић, који је био познат политички радник у овом крају, осуђиван и поогањан у старој Југославији, говорио је о улози партизана у националноослободилачкој борби, и о њиховом опхођењу према народу. Од сељака не треба ништа тражити, осим оружја.

Чета је вршила упоредо војну службу. Обућу је, по жељи бораца, руководио Десимир Ћирјаковић, који је међу борцима најбоље познавао правила војне обуке, „пошто је војску служио у гардју“, како је мотивисано у одлуци.

Штаб чете умножавао је разне прогласе и летке, који су дељени по околини.

Срески комитет рачанског среза донео је одлуку крајем јула о формирању Рачанске партизанске чете. Чланови Партије о тој одлуци обавештени су на партијском састанку одржаном на ме-

сту званом Благојев гај. Чета се окупила 3. августа у месту Соколина. Искупило се 15 бораца са прилично slabим наоружањем. Имали су свега три пушке, три пиштоља, четири бомбе и око 200 метака. Окупљени борци са Соколине упутили су се ка месту Кепина Колиба, где је чета формирана и где су борци положили заклетву. За командира чете изабран је Душан Јерковић, учитељ, који се тих дана пребацио преко Дрине из Босне у Србију, а за комесара Душан Вишић, студент из Ужица. За заменика командира изабран је Рајак Павићевић, учитељ, а за заменика комесара Миленко Топаловић, радник из Бајине Баште.

Ивањичка партизанска чета формирана је 5. августа у планини Клековици. На зборном месту искупила су се 23 борца, радника и сељака. За командира чете изабран је Евгеније Главинић, земљорадник из Глијеча, за заменика командира Александар Главинић, подофицир старе југословенске војске, за политичког комесара Венијамин Маринковић, професор, члан Окружног комитета, а за заменика политичког комесара Мате Ујевић, радник. Чета је добила име „Бошко Петровић“, по борцу из ивањичког краја који је погинуо као пилот у шпанском грађанском рату борећи се против фашиста. Бошко Петровић био је и познати фудбалски репрезентативац у старој Југославији.

Пред постројеним борцима, пошто су положили заклетву, говорио је Милинко Кушић о величини задатака који стоје пред српским партизанима у борби за ослобођење.

Руководство Моравичке чете, избором браће Главинића, већ од самог почетка није показало довољно способности, због чега је доцније реорганизовано.

Формирање Црногорске партизанске чете праћено је знатним тешкоћама због већ тада врло активног непријатељског деловања четника у црногорском срезу, у коме је посебно Пећанчева четничка формација имала упориште. Тешкоће су нарочито наступале отуда што је у овом срезу био недовољан партијски љадар. Ипак, чета је формирана 12 августа, на месту званом Максимово брдо, крај Косјерића. Имала је 22 борца. За командира чете изабран је Јордан Ђукановић, пољопривредни техничар, за заменика командира Сима Познановић, за политичког комесара Мита Игумановић, студент, а за заменика политичког комесара Славољуб Зарић. Пошто је формирана, чета је неколико дана боравила у логору, па се пребацила на терен Варде.

Услед недовољног броја чланова Партије у срезу златиборском није се могло обезбедити људство за формирање партизанске чете на овом терену. Због тога је штаб Ужичког партизанског одреда донео одлуку о расформирању Друге ужичке чете и о упућивању једног дела бораца на терен Златибора, како би се с групом окупљених мештана формирала Златиборска партизанска чета.

Златиборска партизанска чета формирана је 13. августа на вису Златибора званом Смиљански закос, и имала је 20 бораца. Добила је име „Пера Поповић — Ага“, по секретару СКОЈ-а погинулом на револуционарном раду, родом из Ужица. За командира чете изабран је Војко Петровић, дотадашњи командир Друге

ужичке чете, за заменика командира Ратко Гардић, за политичког комесара Љубодраг Ђурић, учитељ, и за заменика политичког комесара Витомир Чворовић. Златиборска чета предузима акције за прикупљање оружја, муниције и повећање броја бораца.

Тиме је до половине августа завршено формирање чета на територији Окружног комитета Ужица. Све ове чете прерасле су из борбених група које су комунисти стварали већ од месеца јуна.

Мачвански народноослободилачки партизански одред формиран је 15. јула на Бубањи у селу Глушцима. Први борци одреда били су илегалци, њих 15 на броју, који су избегли испред прогона Окупатора.

Најзад, један родољуб међу домаћим полицајцима! Сутрадан по немачком нападу на Совјетски Савез, а на основу плана хапшења комуниста, 23. јуна, немачки карјскокомандант у Шапцу тражи од средског начелника Милорада Антонијевића списак комуниста. Овај човек, који је раније био адвокат у Лозници, изговара се да такав списак не постоји, да је спаљен по наредби министра унутрашњих послова после двадесетседмартовског пуча, а да он лично такве људе не познаје. Начелник потом налази могућност да о припремљеној рацији обавести неке грађане који су били на списку за хапшење, а преко њих и партијску организацију. После тога већа група комуниста и симпатизера одмах излази из града у села Мачве, Поцерине, Јадра и Посавотамнаве.

Немачки крајскокомандант онда се обраћа командиру градске страже Т^хиру Алагићу, који је био организован усташа и водио свој списак свих напредних људи у Шапцу, који су, по његовој усташкој оцени, сумњиви.

Општи став Комунистичке партије о будности комуниста, на информацију начелника Антонијевића, учинио је да се многи напредни људи склоне из Шапца у околна села. Тако су благовремено избегли хапшења Илија Мартић, Драгиша Сарих, Драган Срних, Живан Димитријевић, Милован Батановић, Божа Остојић, Станимир Косијер и други.

Шабачки илегалци на терену, на коме су се нашли, развили су активан и успешан рад у народу на припремама устанка. Одржавали су конференције и подизали борбени дух у народу.

Тих дана окружна партијска организација обавестила је и све партијске ћелије на територији округа о припремама које се врше за хапшења комуниста, после чега су се сви комунисти и из осталих места Мачве повукли у илегалност.

Оснивању Мачванског одреда претходиле су дуже припреме Окружног комитета шабачког округа. Већ другог или трећег дана после немачког напада на Совјетски Савез, секретар Окружног комитета Добросав Радосављевић је, на састанку са Спасенијом Бабовић у Покрајинском комитету Србије у Београду, добио материјал и инструкције о организовању одреда и дизању устанка. Секретар Радосављевић примио је и све остале задатке поверене Окружном комитету Шапца.

По његовом повратку у Шабац одржан је састанак Комитета коме је, поред чланова Окружног комитета, присуствовао и учи-

тељ Небојша Јерковић. Овај састанак искључиво је посвећен питањима дизања устанка у округу. Одлучено је да се одржи окружна партијска конференција на којој ће се донети одлука о коначним припремама за дизање устанка, па је одређен такозвани оперативни штаб за руковођење припремама.

Окрузна партијска конференција одржана је 29. јуна на територији села Глушци. Конференција је донела одлуку о дизању оружаног устанка. Инструктор Покрајинског комитета Миле Ивковић у свом говору, одржаном после доношења одлуке о приступању оружаног борби, рекао је да се сви комунисти, који су избегли испред рације, треба да сматрају мобилисаним, а да целокупно партијско чланство и сви они на које Партија врши утицај треба најактивније да приступе прикупљању оружја. Око појединих група окупити све илегалце који се налазе растурили по селима. Сви они треба да дођу на Бубању, где ће се приступити формирању одреда и изабрати његов штаб. Партијска организација из Глушаца добила је задатак да све ове људе прихвати, да се стара о њиховој исхрани и да будно контролише кретање жандармеријских патрола и непријатељских војника.

На овој конференцији изабран је и нови Окрузни комитет од девет чланова, у коме су: политички секретар Добросав Радосављевић, организациони секретар Душан Остојић, чланови Вера Благојевић, секретар Окрузног комитета СКОЈ-а, Миодраг Митровић, звани Мика Јарац, студент, Милорад Петровић, обућарски радник, који је као комуниста провео дванаест година на робији у Сремској Митровици, Миодраг — Миле Ивковић, Здравко Шестић и Александар Станковић — Лала, земљорадник. Не зна се име деветог члана Окрузног комитета.

Приликом формирања Мачванског партизанског одреда 15. јула на Бубањи изабрано је руководство одреда. За команданта изабран је Небојша Јерковић, учитељ, родом из Огара у Срему, за заменика команданта Миленко Самарџић, радник, за политичког комесара Миодраг Митровић, студент, и за заменика политичког комесара Душан Остојић, радник, организациони секретар Окрузног комитета Шапца.

Први борци Мачванског партизанског одреда били су чланови Партије и припадали су руководећем кадру Партије у шабачком округу. Од наоружања, борци су имали један пушкомитраљез, једанаест пушака, пет револвера и нешто бомби и муниције. Одред је логоровао на Бубањи неколико дана, а затим прешао у шуму села Шеварице. Потом се вратио у близину Глушаца, код места званог Алимпића колиба.

У одреду се изводи војничка обука и одржавају политичка предавања. Организовано је прикупљање оружја и довођење нових бораца.

О логоровању одреда дознало се у читавој околини, па је та вест доспела и до жандарма у Шапцу. Стога су они упућивали патроле, извиђали и проверавали обавештења која су имали. На овом месту одред је логоровао све до уочи прве оружане акције у Богатићу. За то време приступио му је већи број нових бораца, а добио је и 27 пушака и друго наоружање.

Пошто се у Мачви тешко долазило до оружја, јер га није ни било, то је још пре формирања одреда упућен у Јадар Милан Беловуковић — Дева, са двојицом другова, да купује оружје од сељака које су они прикрили. Успели су да купе двадесет и две пушке, један пушкомитраљез и доста муниције. Али, било је случајева да су сељаци Јадра и сами добровољно и бесплатно давали оружје када су дознали с каквим се циљем прикупља. Тешкоће с којима се долазило до оружја биле су само у прво време. Доцније, када је отпочела устаничка борба, народ је у маси доносио прикривено оружје и тако је сакупљено па хиљаде пушака.

Политичка активност одреда у овом периоду била је углавном оријентисана на стварање упоришта у Мачви, што је са успехом спровођено. У Јадру и Поцерини било је извесних тепжоћа, које су произилазиле из чињенице да на тим територијама није било партијских организација.

Краљевачки народноослободилачки партизански одред „Јован Курсула“ формиран је цоловином месеца јула.

Партијска организација Краљева и организација СКОЈ-а благовремено су успеле да се обавесте о рацији коју је спремала полиција против комуниста и напредних људи после немачког напада на Совјетски Савез. Масовна хапшења требало је да отпочну ноћу између 23. и 24. јуна. Међутим, већи број комуниста, скојеваца и грађана избегао је овом плану полиције. Ухапшено је само неколико лица, међу којима је било и омладинаца, али је већина успела доцније да побегне из затвора. Неколико њих, који су ухваћени, стрељани су.

Испред полицијске рације из Краљева избегло је око 30 лица. Група од њих 9, који су се склонили, стигла је 26. јуна на планину Гоч, у реон Дукићевих стругара. У овој групи били су Павле Јакшић, професор, Живан — Жика Чукулић, металски радник, Миле Маслар, Слободан Дамјановић, Ђуро Дукић, Лазар Јовановић и Божо Кораћ.

Група је на Гочу подигла колибу и отпочела прави логорски живот. У току 27. јуна овој групи на Гочу придружили су се Миломир Божовић и Никола Јончић — Коча. Одржан је састанак на коме је изабран старешина групе и уговорено да се активније ради на прикупљању оружја и тражи веза са Окружним комитетом. На групу су вршили позитиван утицај нарочито Жика Чукулић и Ђуро Дукић, који су били упућени у припреме Партије за оружану борбу. Група тада није располагала никаквим оружјем.

У то време борбене десетине на територији краљевачког округа постале су још активније. Одржавале су састанке, пропагирале у народу оружане припреме и вршиле саботаже. Ове групе радиле су под вођством комуниста. Цостојале су у Драгосињу, Рибници, Ковачима, Лађевцима, Ратини и у другим местима. Биле су наоружане. Група у Чубиковцу одржала је 10. јула састанак коме је присуствовало једанаест чланова Партије, СКОЈ-а и симпатизера. Састанку је присуствовао и секретар Окружног комитета Драгослав Богавац. Група је изабрала за десетара Ђорђа

Пирића. На састанцима неких група тражило се да се сви они који су избегли из Краљева, а нису компромитовани, врате у град и продуже политички рад у окружном центру.

Гочка група убрзо долази у везу са Окружним комитетом. Секретар комитета Богавац долази на Гоч 4. (или 5.) јула да се упозна са групом илегалца и њиховим животом. Богавац саопштава групи да треба да остане на свом месту док Окружни комитет не размотри ситуацију и не донесе коначну одлуку о даљем раду ове групе, као и осталих на територији краљевачког округа. Неколико дана доцније секретар Богавац поново долази на Гоч и преноси директиву Окружног комитета, по којој је група на Гочу требало да буде језгро будућег одреда и центар који ће прихватити све оне који желе да ступе у борбу против окупатора. Поводом овакве одлуке Окружног комитета, у Краљеву и његовој околини организује се рад на прихватању свих који се преко партијских веза упућују у логор на Гочу. На тај начин појачан је рад на окупљању нових бораца. У циљу окупљања људства за одред, састанци се одржавају у селима Чибуковци, Дракчићи, Конарево и Буковица.

Пошто је гочка група нарасла, јер се у њој налазило већ око 20 лица, Окружни комитет донео је одлуку, на једном од својих састанака у јулу, да се приступи формирању Краљевачког народноослободилачког партизанског одреда. Тим поводом на Гоч долази организациони секретар Окружног комитета Гвозден Пауновић и припадницима гочке групе саопштава одлуку о формирању одреда. За команданта одреда изабран је Павле Јакшић, професор, за заменика команданта Владимир Радичевић, адвокат, а за политичког комесара Миро Драгишић, радник, члан Окружног комитета. Драгишић је дошао на Гоч заједно са Пауновићем. Одред је, у часу када је формиран, од наоружања имао само једну пушку и два пиштоља. Међутим, његово наоружање убрзо је повећано захваљујући активности комуниста на краљевачкој територији. Именовани штаб одреда у ствари био је штаб групе на Гочу, пошто је штаб одреда формиран тек 27. августа, када је одред и добио назив: Краљевачки народноослободилачки партизански одред „Јован Курсула“, односно када је реорганизована гочка група која је третирана као одред.

Инструктор Покрајинског комитета Мирко Томић посетио је логор на Гочу. Том приликом одржао је састанак са борцима и упознао их са задацима и организовањем устанка, као и акцијама у другим окрузима Србије.

У оквиру акције сакупљања оружја краљевачки борци имали су доста успеха. На дан 5. августа извукли су из магацина оружја старе југословенске војске десет пушака. У току ноћи, између 14. и 15. августа, успешно је изведена врло обимна акција извлачења оружја и муниције из круга фабрике вагона у Краљеву. На овом простору налазило се концентрисано више вагона натоварених оружјем и муницијом старе југословенске војске, коју су Немци запленили у току априлског рата и даље транспортовали. Окружни комитет је преко Благоја Богавца, службеника железничке станице у Краљеву, тада кандидата за члана Партије, ор-

гаиизовао извлачење три вагона оружја и муниције. У извлачењу вагона са наоружањем из Краљева учествовало је двадесет железничара и преко сто других лица која су помогла истовар и превоз до скровишта. Вагони су пребачени пругом у правцу Чачка, неколико километара далеко од Краљева, и ту истоварени. Већ у току ноћи оружје и муниција одвучени су уз помоћ сељака из свих околних села, који су, на позив борбених десетина, дошли са запрежним колима. У организацији ове акције учествовали су и чланови Окружног комитета Чачка, као и партијске организације Краљева и околине. Међу извученим вагонима био је један са брашном, а два са оружјем и муницијом, у којима се налазило сто сандука муниције, 32 пушке и 2 митраљеза.

Оружје и муниција подељени су борцима Краљевачког, Чачанског и Првог и Другог шумадијског партизанског одреда, а један део дат је и четницима, с којима је тада почињала сарадња.

Ноћу између 18. и 19. августа чланови СКОЈ-а у Краљеву излепили су антифашистичке пароле по целом граду. У акцији је учествовало 45 омладинаца. Као одговор на ову акцију, немачке власти су забраниле кретање становницима Краљева после 18 часова.

Омладинци и чланови наоружаних група запалили су у Краљеву сењак, где је окупатор држао сено за потребе свог гарнизона, секли телеграфско-телефонске везе, онеспособљавали пругу. Непријатељ је 28. августа стрељао у Краљеву ухваћеног партизана Драгомира Вилотијевића, члана Партије, а његово тело потом обесио на градском тргу у циљу застрашивања становништва.

Копаонички народноослободилачки партизански одред „Тодор Милићевић“. На територији студеничког среза израђен је план о прихватању бораца на Копаонику, у првом реду рудара из Трепче, који су ишли у партизане на позив партијске организације у Косовској Митровици, као и рудара из Баљевца и других бораца који су желели да ступе у партизане. У окупљању бораца на територији студеничког среза учествовали су партијска организација Косовске Митровице и Окружни комитет Краљева, и то је био део организационе активности која је вођена на територији студеничког среза поред оне коју су водили студенички комунисти и други напредни људи.

У првој половини јула овај крај посетио је Миладин Поповић, секретар Обласног комитета Косова и Метохије. У гвему је раније боравио са поверљивим задатком Душан Томовић, члан Месног комитета Косовске Митровице. Са представницима студеничког краја Поповић је разматрао питање припрема за устаничку борбу, у првом реду извршење диверзија на руднике које су Немци експлоатисали за своје ратне циљеве. А у селу Беоцима у јулу одржали су састанак са Студеничанима Крсто Филиповић и Душан Томовић.

Партијска организација Косова и Метохмје, са Миладином Поповићем на челу, одлучила је да се за устаничке операције створе три базе: прва на територији горњег Ибра, друга на Рогозници и трећа на Копаонику.

На основу свих тих припрема, половином јула, одржан је у селу Беоци састанак чланова Партије и симпатизера са подручја студеничког среза. Састанак је био посвећен питању оснивања партизанског одреда. Присуствовало му је око 30 људи, међу којима Душан Томовић, секретар Месног комитета Косовске Митровице, Светислав — Света Трифуновић, Драгсљуб Пауновић, судија, Бранко Шотра, сликар, Момчило Петровић — Трша, делегат краљевачке партијске организације, Сава Божовић, порезник, Вукадин Ђурђевић, Милутин Вујовић, Ратомир Шотра, Душан Јемуовић, Ратко Дражевић и други.

На састанку је констатовано да су створени сви услови за формирање партизанског одреда, па је одлучено да се његовом формирању одмах приступи и да се повећа активност у правцу прикупљања оружја и муниције, хране и остале спреме. У народу да се појача пропагандни рад с циљем мобилисања људи за одред и да се обезбеде мере за прихватање рудара из Трепче и осталих рудника овога краја које партијске организације упућују У одред.

У том је стигао у студенички крај и Душан Ристић, кога је упутила краљевачка окружна партијска организација. Душан Ристић дошао је у везу са свима комунистима и симпатизерима Партије у студеничком срезу и упознао се са резултатима устаничких припрема. Његов задатак био је стварање партијске организације у овом крају.

Партијска организација Косовске Митровице 23. јула упућује групу од дванаест рудара и омладинаца на Копаонице. Света Трифуновић доставља борцима оружје, један тешки митраљез марке „Шварцлозе“, пет пушака, три пиштоља и неколико бомби. Милутин Самарцић, син рударског надзорника из Лешка Милована Самарића, шаље борцима 25 пушака. Поред овог оружја, група на Копаонику располаже и противавионским митраљезом.

На дан 24 јула Предраг Вилимоновић доводи са Рудна 23 борца, међу којима су тројица омладинци са села и група војника старе југословенске војске који су се налазили на Голији. У групи је било и шумских радника који су у овом планинском крају остали после априлског слома.

Бранко Шотра дошао је са пет лица, међу којима је било и сеоских омладинаца. Тако се на зборном месту нашло око 60 бораца будућег одреда.

После окупљања људи, што је вршено по плану партијских организација Краљева и Косовске Митровице, крајем јула формиран је Копаонички народноослободилачки партизански одред. За команданта одреда изабран је Предраг Вилимоновић, учитељ, за заменика команданта Света Трифуновић, учитељ, за политичког комесара Душан Томовић, секретар Месног комитета Косовске Митровице, а за партијског руководиоца у одреду рудар Данило Бркљача, члан Месног комитета Косовске Митровице. За интенданта одреда изабран је Јозан Јованић.

Састав одреда чинили су рударски радници, група војника старе југословенске војске и омладинци, комунисти и њихови симпатизери са територије студеничког среза. Међу борцима на-

лазила су се 34 члана Партије и СКОЈ-а. Поред митраљеза и пушака, одред је располагао експлозивом, који су из рудника са собом донели рудари, и знатном количином пушчане и митраљеске муниције.

Група бораца новоформираног одреда, у којој је било седам рудара, извршила је акцију у руднику Трепча. У 23,30 часова ноћу 30. јула минирали су стубове жичане железнице. Услед оштећења стубова био је једнодневни застој у раду рудника. После извршене акције, група диверзаната отишла је на Копаоник. Колико су Немци придавали важности раду рудника Трепча, најбоље показује податак да је Хитлеров командант за југоисток, фелдмаршал Вилхелм Лист, упутио извештај немачкој врховној команди о овој диверзији. У свом извештају фелдмаршал Лист рачуна „са притварањем људи из рудника, пошто изгледа да експлозивни материјал потиче из рудника“.

Извесно време пошто је формиран, одред је добио своје име. У једној акцији на рудник Трепча, 8. септембра, погинуо је рудар Тодор Милићевић. За успомену на њега, као жртву устаничке борбе у овом крају, одред је назван Копаонички народноослободилачки партизански одред „Тодор Милићевић“.

Вест о формирању и акцијама Копаоничког одреда брзо се раширила у области Ибра. У одред ступају нови борци, што је резултат политичког рада организатора устанка. У одреду се, поред обуке бораца, одржавају свакодневно политичка предавања. Посебна пажња посвећена је обучавању бораца у употреби експлозива у циљу извођења диверзија.

Одред је партијски везан за Окружни комитет Краљева.